

Çift Yanlı Muhasebe ve Kapitalizm: Sermayenin Dolanımı Açısından Sombart'gil Bir Yaklaşım(*)

Yrd.Doç.Dr. Ekrem Yavuz
Marmara Üniversitesi,İİBF
Eski Öğretim Üyesi

Özet

Orta çağın durgun sosyal yapısında lonca düzeni seviyesinde olan ticaret gelişmiş bir muhasebe ihtiyacı doğurmuyordu. XIV. Yüzyılın özellikle ikinci yarısında, Akdeniz ticaretinin başlaması ile özel kesime dönük muhasebe kayıt ihtiyacının ortaya çıktığı görülmektedir. Öncelikle tacirler ve bankerlerin ihtiyaç duyduğu kayıt ihtiyacı çift yanlı kayıt yönteminin doğuşuna neden olmuştur. Yeni çağa girilirken işletmeler büyümüş, bu işletmelerde çalışanlar sayısı artınca kapitalist örgütlenme de kendini göstermeye başlamıştır. Bu durum ise, kâra dayalı kayıt sisteminin gelişmesini gerektirir olmuştur. Bu, el emeğinden çok yöneticiliğe dayalı bir ticarettir. Ve daha sonra da sermayenin dolaşımı başlayınca iktisadi gelişme, muhasebe hesaplarının ticari eylemlerin izlenmesi ihtiyacını karşılamak zorunda kalmıştır. Giderek sermayeye dayalı kapitalizmin gelişmesi ile çift yanlı kayıt yönteminin gelişmesi birliktelik göstermiştir. Sombart, çift yanlı kayıt düzeninin kapitalizm ile birlikte gelişmesini inceleyen bir iktisatçıdır.

Anahtar sözcükler : Çift yanlı kayıt yöntemi, kapitalizm, Sombart.

Jel kodu : M41, M49, N13, N14.

(*) *Bu araştırma Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt V , Sayı 1-2 , 1989'de yayınlanmıştır.*

Abstract

Double Entry Accounting System and Capitalism: A Sombartian Approach in Terms of Capital Circulation

There was no need for a developed accountancy during the stagnant social structure of Middle Ages and its guild order. The need for public accountancy occurred with the increase in commerce in the Mediterranean. Double entry accounting system appeared firstly because of the demands of merchants and bankers. Businesses flourished during the dawn of the new age, and capitalist organization structures are formed. This situation necessitated the development of accountancy towards profit. This commercial system depends on management rather than manual labor. Capital accumulation and double entry system started to develop simultaneously. Sombart is an economist who observes the development of double entry system along with capitalism.

Key words: Double entry accounting system, capitalism, Sombart.

Jel Classification: M41, M49, N13, N14.

O.GİRİŞ

14.Yüzyıl Rönesansın (1) belirtisi olan Humanizmin ortaya çıkışının kulelerden saatlerin giderek çoğalan çan seslerinin Batı Avrupa'da duyulmaya başladığı bir yüzyıldır (2)

---

(1) 1829 yılından beri kullanılmakta olan Renaissance terimi eski, çağlardan beri ölmüş olan güzel sanatların 16. Yüzyılda dirildikleri gibi yanlış bir düşünceden doğmuştur. Güzel sanatların dirilmeye gereksinimleri olmamıştır, şundan ki 12. Yüzyıldan beri insanlar (eskilerinkine göre çok daha üstün olan müziği bile hesaba katmaksızın) güzel ve orijinal yapıtlar vermekten geri durmamışlardır. Ortaçağın insanları da Eskiçağ yazarlarını tanımaktan bunlara hayranlık beslemekten geri kalmamışlardır. Rönesansın getirdiği yenilik, plastik sanatlarda daha ustaca bir teknik kullanılması ve Eskiçağı yeni bir şekilde ele almasıdır. Charles Seignobos, Avrupa Milletlerinin Mukayeseli Tarihi, Çev.Samih Tiryakioğlu, İstanbul, Ekin, Basımevi, 1960, s.206 İtalyan iktisat raihçisi Armando Sapri'ye göre Rönesans 11.ve 12.yüzyıllarda Haçlı Seferleri ve Sicilya'nın İslamdan geri alınmasıyla, İtalya'da tüccar sermayesinin ortaya çıkması ve kentlerin canlanması sonucu ortaya çıkmıştır. Bu açıdan Rönesans bir başlangıç olmaktan çok ortaçağın sonudur.Bu tezi tamamlayıcı görüş için bkz. Mehmet Ali Kılıçbay, "Bir İtalyan İcadı:Rönesans ve Doğunun Olanaksız/Olanaklı Rönesans", Gergedan, sayı:13, Mart 1988, s. 174-178

(2) Ortaçağda, günlük zamanı ölçmeye ve değişken antik saatlerle (horae canonicae göre) zamanı bölümlemeye salt dinsel amaçlarla ve yalnızca manastırlarda gereksinim vardı; saatlerde yalnız buralarda bulunurdu ve bulunması da gerekliydi. Manastırlara özgü zaman bölümüne karşı ortaya çıkan ve modern zaman bölümüne göre (aynı gün-gece eşit saatlerine göre) günü eşit saatlere bölen çalar saatler ise modern prenslerin ve ilerici kentsel yönetimlerin klişe ve manastırlara dünyevi çıkarlarını kabul ettirmelerinin bir ürünüdür ve toplumsal tutumdaki ussallık ve mekanikleşmeye işaret eder.14. yüzyılın son

Çift yanlı muhasebe de o zamanlardan kalma tuhaf bir saate benzer (3); ortaçağın sonbaharında kurulmuş ve bugüne değin şaşılacak biçimde doğru çalışmaktadır. Ancak belki düşünsel yaradılışını gizlediği için belki de kutsallığının gizemini koruduğu için, gerçek başarısını gözlerden saklamaktadır. Alçak gönüllülükle (*ancak önemli işlevlerinin kaynağı olan*) bilgi toplama ve bilgi sunam gibi basit bir biçimde kendinin göstermektedir. Görkemli başarısının gözler önüne serilebilmesi için Tacir Werner'in kapitalizmin gururla dile getirdiği o övgü dolu tümcelerın gerçek anlamının araştırılması gerekmektedir.

---

yarısına doğru kule saatlerinin giderek yaygınlaşması, ussallık ve mekanikleşme yönündeki toplumsal tutumun hızla genişlemesini dile getirmektedir. Kliselerin kulelerine çalar saat takılması, yerlerinin uygun olması nedeniyledir. (1309 Milanoda S.Eus torgiosaati ancak çalmıyor; 1335 Padua'da Jacopa Dondis saati; 1347 Monza;1348 Londra;1352 Strassburg Katedrali; 1356 Nürnberg; 1366 Valencie; 1370 Paris v.d.) Verner Sombart, *Der Moderne Kapitalismus*, 7.B, 2.C. İlkıyarı, München und Lebzıg Verlag von Duncker und Humblot 1928, s 127. Floransa'nın ise daha önce 14. Yüzyılın başında çalar saati olduğu (Divina) Commedia'dan anlaşılmaktadır; Dante, 1300 yılının Nisan ayında yaptığı düşünsel ahret yolculuğu sırasında üçüncü batından dedesi Cacciaguida ile cennette karşılatıldığıında Cacciaguida (1090-1147), yaşadığı dönemdeki Floransa'da toplumsal tutumun 1300 yılına göre ne kadar değişik olduğunu şöyle anlatmaktadır: "Floransa, bugün saatin dokuzla onbeşi çaldığını işittiği eski surlarının içinde, (eskiden) kanaatkâr ve iffetli rahat ve huzur içerisinde yaşıyordu. Ne bilezikleri ne taçları, ne ayaklarına şık ayakkabılar giymiş kadınları ve ne de bakanlara kuşananlardan daha hoş görünen kemerleri vardı." Dante İlahi Komedyası: Cennet Çev. Feridun Timur, Ankara, Maarif Basımevi, 1956 s. 138.

(3) Paul reininghaus, *Das wesen der doppelten Buchführung*, Bern, Durck und verlag K.J Wyss, 1913, s.1.

Çift yanlı muhasebe ve kapitalizmin karşılıklı yaratıcı etkileşimlerini göstermek amacıyla ve sermayenin dolanımı açısından Sombart bir yaklaşımla, Erken-Kapitalizm” döneminde çift yanlı muhasebenin dizgesel yapısının oluşum sürecinin araştırılması sonra da bu dizgesel yapının Kapitalizmin gelişmesindeki öneminin incelenmesi konumumuzu oluşturmaktadır.

1 ERKEN –KAPİTALİZM DÖNEMİNDE ÇİFT YANLI MUHASEBENİN DİZGESEL YAPISININ OLUŞUM SÜRECİ

10. Ortaçağın Zanaatsal Örgütü ve Kişisel Muhasebe

Ortaçağın sosyal yapısı duruktur; herkesin bu duruksal yapı içinde belli bir yeri vardır; insan içinde doğmuş olduğu sosyal katman çerçevesinde kalır, kalması da gerekir; bunun böyle olmasını Tanrı istemiştir. Ortaçağ insanı ağırlık merkezini dinde bulan bir kültür dizgesi içinde belli bir görevi olan organ gibidir. (4)

Ortaçağın ikinci yarısında yer alan 13. Yüzyılda bile Avrupa'nın büyük bir bölümünde henüz endüstriyel etkinlikler duruktur. Zorunlu zanaatsa örgüt (lonca) zanaatkârı yaşatmakta olan müşteri topluluğunu bir çeşit mülk olarak görür; bu topluluğu korumak için bir zanaatın ustalarına kendi aralarında ekonomik yarışımı yasaklar; yabancılarında kendi ürünlerini kentin içinde satmalarına izin vermez. Lonca bir mesleki çıkar birliği olduğu kadar, zanaatın koruyucusu olan azizin himayesinde dinsel bir tarikattır da (5).

---

(4) Maict Gökberk, *Felsefe Tarihi*,5.B., İstanbul Evrim Matbaacılık Ltd., 1985,s 189.

(5) *Seignobos, a.g.e., s. 151-152*

İktisadi bir dizge olarak zanaat, bir mübadele ekonomisi örgütlüdür. Bu örgütte iktisadi süreler hukuksal ve ekonomik açıdan bağımsız geleneksel gereksinimlerin karşılanması ilkesi egemen, geleneksel tutumlu tüm örgütün hizmetine hazır işçileridir. Bir zanaat, usta kalfa ve çırak olmak üzere üç çeşit insandan oluşur. Usta kendi dükkanında kişisel sermayesiyle örgüt ilkelerine göre satın aldığı ham maddeleri kendi malı olan üretim araçlarıyla işler; bu işte ücret karşılığı bir ya da birkaç kalfa zanaatı öğretmekle görevli bulunduğu bir ya da birkaç çıracı çalıştırırken bir girişimci gibi görünse de gerçekte teknik bir işçidir. Lonca düzeni ve ilkeleri zanaatkârın kendisini içinde bulunduğu durum ve düzeyden çıkaracak bir kazanç arama güdüsünü engeller; salt ailesi ile birlikte mesleğinin gerektirdiği biçimde yaşama bilinci yaratır. Böylece zanaatkârın gereksinimlerini sınırlı ve tutumu da geleneksel kalır (6). Bu nedenle bilincinde bir kazanç sermayesi” kavramı gelişmediği için zanaatkâra sermayeyi artırmaya yönelik düzenli bir hesap ve dizgesel bir muhasebe gerekmemektedir.

---

(6) Werner Sombart, *Der Moderne kapitalismus*, 7.B., 1.C., İlkıyarı, München und Leipzig, Verlag von dunker und humlot , 1928, s. 188-197; 32-35.

Lütfü Güçer, İktisat tarihi, İstanbul, Fatih gençlik Vakfı matbaa İşletmesi, 1976, s 82-85; 16-17

Ancak bu durum, loncaların ilkle bir yaşam biçimi yarattığı anlamına gelmez: ortaçağın sonlarına doğru, zanaat birlikleri aynı zamanda birer kültür yuvası haline gelmektedir. Loncalara mensup ustalar birer “mesen” gibi çeşitli sanatları desteklemekte kültür etkinliklerine yardım etmektedirler. Ortaçağın tanınmış mimar ve ressamlarının çoğu loncalara mensup kimselerdir. Ortaçağ lonca düzeninin ve güzel sanatlarının yarattığı yapılar, bugün bile, ender güzelli ile insanları büyüleyememektedir. Bkz. Gerhard Köhnen , *Dünya Ekonomi Tarihi* , Çev. Tunay Akoğlu, İstanbul, Ekin Basımevi, 1965, s.69.

Ortaçağ ticaretinin bu zanaatsal örgütünün varlığı, ustalar açısından ancak, “kişisel nitelikte ve düzensiz bir muhasebe oluşturur. Her çeşit kaydın karmaşıklığını dile getiren bu nitelik, gerçekten 14.ve 15.yüzyıllarda bile Alman ticari defterlerinin genel özelliğidir. Bu defterler, işyeri ile ilgili işlem ve durumları zanaatkarın aklında tutmasını sağlamadan öte bir yararları olmayan, ilkel anlamda memorialler, yani ilkel el defterleridir(7).

11.Gelişen İtalyan Komünleri ve Nesnel Muhasebenin Yaygınlaşması

Ortaçağda ilk kez, düzenli ve aynı zamanda üçüncü kişiler için anlaşılır, yani nesnel muhasebenin tutulduğu yerler, çok sayıda ve büyük miktarlardaki tahsilatları nedeniyle papalık, Fransız ve İngiliz krallık yönetimleri ve gelişen İtalyan komünleridir (8).

Dinsel malikâneler Katolik klişesinin mertebeler silsilesi içinde birbirine eklemlenerek en sonunda Roma’da oturan Katolik klişesinin en yüksek ruhanisi papaya bağlanmıştır. Bu nedenle papalık, dinsel kimliği yanında tarımsal ekonomiye dayanan bir dünya iktidarı olarak sosyal yapıdaki egemen güçlerden biridir; Avrupa ortaçağında nakit para varlıklarında görülen en erken birikim papalık mali işlemlerine

(7)Sombart, a.g.e., C.1/1., s. 298-29

Sombart, a.g.e., C.2/1., s.111.

(8) Sombart, a.g.e., C.2/1., s.112.

*Muhasebeye ilişkin belge be bilgiler ilkçağlara kadar uzanmaktadır.Ancak ortaçağda uygulanan muhasebeyi,konun ilkçağlardaki örneklerine ait uygulamaların bir devamı saymak olanaklı değildir.Şundan ki, araya giren dönemde bir gelişme şöyle dursun, tersine ,daha önceki uygulamalardan da uzaklaşmıştır.Bu bakımdan,ilkçağlarda muhasebe tekniği mevcut olsun ya da olmasın,muhasebenin ortaçağ eldefterlerinden başlayıp çiftyanlı kayıt yöntemine doğru gelişimi tamamen ayrı konu olarak düşünülmektedir.Mazhar Hiçşamaz,**Muhasebenin teorisi ve Teknik Yapısı**,Ankara,Kalite Matbaası,1970,s.9’dan Joseph H.Vlaemmick,**Histoire et Doctrines de la Comptabilité**,Dunood,Paris, 1956, s.39.*

Dinsel malikâneler Katolik klişesinin mertebeler silsilesi içinde birbirine eklemlenerek en sonunda Roma’da oturan Katolik klişesinin en yüksek ruhanisi papaya bağlanmıştır. Bu nedenle papalık, dinsel kimliği yanında tarımsal ekonomiye dayanan bir dünya iktidarı olarak sosyal yapıdaki egemen güçlerden biridir; Avrupa ortaçağında nakit para varlıklarında görülen en erken birikim papalık mali işlemlerine dayandığı için ekonomide de önemli rol oynamaktadır. Hristiyanlık dünyasının Peter-Pfennig’i ile nibi olarak tarh edilen vergileri 9. Yüzyıla kadar inmekte ve 13.yüzyılda papalık maliyesi artık görkemli bir dizge olarak ortaya çıkmaktadır. Bu dönemle birlikte Papa III. Innocenz’in (1198-1216) önlemleri ile klişenin genel vergi toplama yöntemleri geliştirilerek malikâne vergi ve gereksinimlerinin arttırılması sağlanmıştır. Ayrıca, büyük iratların ayın biçiminde elde edilmesi yerine para olarak tahsil edilmesi eğilimini hızlandırması nedeniyle papalık maliyesi ekonomik açıdan tarihsel bir önem kazanmıştır. Aynı vergilerin depolanması çok masraflı olduğu için Papa III. Honorius 1217 yılında Macar piskopaslarına vergilerin nakit olarak ödenmesini emretmektedir. Daha sonraki yıllarda Kuzey Avrupa’da daha uzun süre görülmesine karşın Orta ve Güney Avrupa’da aynı teslimler çok ender olarak görülmektedir. Ancak buralarda da vergiler ödenirken eksik olan para tutarlarını karşılayabilmek için altın ve gümüş eşyaların eritilmesi zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Böylece önemli ölçüde aynı bir ekonomide papalığın vergi baskısı karşısında sanki tepinerek topraktan çıkarılan değerli madenler para olarak vergi mültezimlerinin torbalarına ve kasalarına akmaktadır. 13. Yüzyılda, bütün klişe arazisi için konan vergi ve resimlerin para olarak tahsili işi özellikle Orta İtalya’da bankerlere verilmiştir. Bankerlerin papalık maliyesinde görevlendirilmeleriyle ticaret ve endüstrinin finansmanını karşılayan kaynakların geniş bir bölümünün klişe fonlarından sağlanması etkinliği giderek yoğunlaşmıştır. Klise faizle ödünç para verme yasağını da kitabına uydurmuştur; bir mülk sahibine ödünç para verdiği zaman,

mülk sahibi de karşılığında mülkünün üzerindense ebedi bir gelir ödemektedir ya da bir prence ödünç para verdiği zaman o da arazisini tımara verecek yerde rehine koymaktadır. Papalığın en büyük gelirleri de haçlı seferleri aşarlarından oluşmaktadır. Böylece papalık feodal düzen içinde nakte dayanan önemiyle ortaçağın sonuna doğru evrensel klişe hazinesi niteliğini kazanmıştır. Reformasyon'un ekonomik nedeni kuşkusuz bu gelişmedir. Papalık almakta olduğu olağanüstü tahsilat nedeniyle nesnel bir muhasebe tutmaktadır.14. Yüzyılda yıllık tahsilatı 200.000 – 250.000 altın gulden civarındadır (9).

Fransız ve İngiliz krallık yönetimleri de nesnel bir muhasebe tutmaktadır. Fransa'da Philippe Auguste 1190 yılında haçlı seferine çıkarken kraliyet mutemetlerinin yılda üç kez hesap vermelerini emretmektedir. Ölümünde bıraktığı nakit 893.000 gümüş M.k.tır. Fransa krallığının 1238 yılında brüt tahsilatları toplamı (Paris Pfund'u ile) 235285,7 Ib.dir. İngiltere'de de 1258 yılında parlamento tarafından oluşturulan Reform Komisyonu bütün hazine Memurlarının yıllık hesap vermelerini istemektedir. Kral Wilhelm (Fatih)'in ölüm yılındaki tahsilatı 400.000 L.dir. (10)

---

(9) *Werner Sombart, Der Moderne Kapitalismus, 7.Bİ, 1.C İkinciyarı, München und Leibzig, Verlag von Duncker und Humblot, 1928, S. 602-603; 628-629.*

Seignobos, a.g.e, C.1/2., s.605-606

(10) *Sombart, a.g.e. C.1/2., s.605-606*

Gıyas Akdeniz, Devlet Muhasebesi, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1946, s.11'den Clamageren, Histoire de l'impot en France; William Stubles, select Chartes and others illuatrations of english constituonal history, s.298

Muhasebenin nesnel bir dzenlemesini yapanların başında İtalyan komünleri yer almaktadır. Doğuya dayalı olarak ticaretini sürdürmekte olan İtalya Batı Avrupa'da ticaretin ve kentlerin canlanmaya başlaması sonucu II. Yüzyıldan itibaren Batıyı da kendi ekseninde salınır olarak görmeye başlamıştır. İtalyan kentlerinin bu çifte kanatlı zenginliği onların baronlarına karşı bağımsızlık savaşına girmelerine olanak vermiştir. Bu kentler önce yargı hakkını kazanmışlar, arakasından komün yönetim birimlerini kurmuşlardır. İtalyan baronlarının topraklarının başında oturmayan absenteist senyörler olması kentlerin bundan yararlanarak köy-kent birliğini sağlamalarına ve kırları kendi yönetimlerine bağlamalarına olanak vermiştir. Böylece 13.yüzyılda tüm kuzey İtalya şehir devletleri biçiminde örgütlenmiş hale gelmiştir. Bu şehir devletlerinin çoğu cumhuriyetle yönetilmektedir. Halk önemli durumlarda toplanıp kentin sorunlarını konuşmaktadır. Bu toplantılara parlamento adı verilmektedir. Ancak feodal ayrıcalıklarını yitiren daha doğrusu bunları kentlerin tüzel kişiliğine kaptıran soylular kent yönetimlerine sahip çıkmak isteyince Kuzey İtalya kanlı mücadelelere sahne olmuştur. Sonunda toplantılara katılabilmek için mülk ve servet sahibi olma koşulu getirilmiş resmi görevlere seçimlerde de bu kıstas uygulanmıştır. 14. Yüzyılda doğrudan demokrasinin bu nedenlerle sınırlandırılması feodal aileler arasında bir iktidar mücadelesine yol açmıştır. Bu kanlı çatışmalar ve condottieri'nin (bir çeşit paralı asker) zenginlikleri talan etmeleri sonucu cumhuriyetçi geleneği siteler bile signoria denilen bir dizgeye başvurmak zorunda kalmışlardır. Buna göre demokratik mekanizmalar kısmen muhafaza edilmekle birlikte yönetim soylu ailelerden birine emanet edilmektedir. Ancak bu gelişmeler içinde II. Yüzyıldan itibaren bu bölgelerde feodal ekonominin artık olanaklı olmaktan çıkmaya başlamasıyla nakdi ilişkilerin gelişmesi ticaretin ve kentlerin canlanması burjuvazilerin önce cılız sonra da ürkek ama oldukça güçlü bir şekilde or taya çıkmalarına yol açmıştır.

(11) Tacir ve zanaatkâr sınıflarının çalışmalarıyla kentlerde görülen canlanma ve zenginleşme 13. Yüzyılda giderek artmış, önemli ticaret kentleri olan Milano ve Floransa'nın yanında haçlı seferlerinden sonra Doğu ile ticaret yaparak büyük bir gelişmeye ulaşan Venedik de önem kazanmıştır. 14.Yüzyılda zenginleşme bütün kentlerde sürmüştür(12).

Bu yüzyılda Milano, Venedik, Cenova, Bolonya, Floransa Napoli ve Palermo kentlerin nüfusu 40000 – 50000 kişi civarındadır(13).

Bu durum, özellikle 13.yüzyılda İtalyan komünlerinde nesnel muhasebenin gelişmesine neden olmuştur. Floransada hareketli ve hareketsiz varlıkların envanteri çıkarılarak iki nüsha halinde saklanmaya başlanmıştır. Milano, Pizza ve Floransa'da resmi borçları izlemesi ve yıllık özetler vermesi için özel memurlar görevlendirilmiştir. Komünlerin tahsilat ve ödemeleri sıkı bir denetim altına alınmıştır. 1225 yılında Milano'da her ay komün kasası hesaplarının denetimi ve komün saymanının aylık hesap vermesi kararlaştırılmıştır. Tüm statüler muhasebe düzenine ilişkin kuralları da içermektedir. Örneğin, 1286 yılında Breve Pisano, biri tahsilatlar diğeri de ödemeler için iki ayrı defter tutulmasını öngörmektedir. İtalyan Komünleri 14.yüzyılda bilanço düzenlemektedirler. Floransa'nın 1336-38, Treviso'nun 1341, Romanın 1368, Milano'nun 1463 yıllarına ilişkin bilançoları bilinmektedir (14).

---

(11) *kılıçbay, a.g .m., s.175-176.bkz. seignobos, a.g.e., s.145;147;148;175.*

(12) *Köhnen, a.g s.75.*

(13) *Sombart, a.g.e., C.1/1., s. 215'den J. Beloch "Die entwicklung der Grosstadte in Euro pa" Comptes rendus et Memories du VIII. Congres international d'Hygiène et Demographie (1894), s. 7,58. Kentsel yönetimlerin tahsilatlarının tutarları konusunda bkz. Sombart, a.g.e, C.1/2., s.607.*

(14) *Sombart, a.g.e., C. 2/1., 111-112'den G. Brambilla, Storia della ragioneria Italiane C.1., 1901, s. 21.*

12.Tacirler Bankerler İtalyan Kent Yönetimleri ve Çiftyanlı Kayıt Yönteminin Ortaya Çıkışı

Ekonominin özel kesimlerinde muhasebe ile ilgili olanlar tacirler ve bankerlerdir. Tacirler kentlilere özgü hakların elde edilmesinde ve kentlerin yönetiminde önemli roller oynamış bulunmaları sonucu belde bürokrasisinde yer almaktadır; kentin bürokrasisi içinde ticaret işlerini düzenleyen özel büroları aracılığı ile etkili olma ayrıcalığını elde etmişlerdir. (15).

Başlangıçta, malların başında silahlı kabileler halinde burgtan burga Avrupa'da çeşitli ülkelerde dolaşan gereğinde gemilerle Akdeniz yolu ile Afrika ve Asya ülkelerine giden maceracı tacirler zamanla ticaret için gerekli uygulamaları ve kurumsal bilgileri kazanmış ve belli bir kültür düzeyine ulaştıktan sonra kentte yerleşmişlerdir; dış pazarlarla ilişkilerini bu pazarlar da yerleşmiş akrabalarına ya da yakın tanıdıklarına mal göndermek siparişte bulunmak şekline yürütmektedirler. Önceleri İtalya'da tacirler arasında ve daha sonra da Avrupa ülkelerinde deniz ödöncü (commenda ya da colleganza) ve kumpanyaya (kara ticareti anlaşması) olmak üzere iki grupta toplanan ortaklıklar ve bunları düzenleyen hukuk kuralları doğmuştur (16).

Erken- Kapitalizm döneminin ilk yüzyılında büyük ticaret ve endüstrinin bir kısmına sahip bulunan ve aynı zamanda para işleri ile

---

(15) Güçer, a.g.e., s.90,

(16) Güçer, a.g.e., s.90-93 Sombart , .G.E., C.1/1., s.300-302,

de endüstrinin bir kısmına sahip bulunan ve aynı zamanda para işleri ile de uğraşan aile şirketleri büyük işletmeler olmuşlardır. (17).

Tacirler iç ve dış ticaret toptan ve perakende ticaret, kişilere kentlere prenlere krallara ödünç verme, vergi ve harçlar mültezimliği, kambiyo işlemleri endüstriyel etkinliklerin finansmanı gibi gelir getirici çeşitli işler yapmaktadırlar.(18)

Ticari gelişme ile birlikte Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde dış pazarlar için çalışan önemli bazı endüstriler doğmuştur. Flandra, Fransa ve İtalya kentlerinde dış pazarlar için çalışan endüstrilerde zanaatkârların dışlediği hammaddeleri genellikle tacirler getirmekte; belli bir ücret karşılığı zanaatkâra işletmekte; üretilmiş malları tüketici ülkelere satmaktadır. Ham maddenin uzak ülkelerden sağlanmasından, üretilmiş malın tüketici ülkelere satışına kadar, uzak ülkelerde malları tüketecek müşterilerin beğenileri dahil her şeyi tacirler yönetmektedir. Bu durumda araya giren zanaatkârlar, tacirlerin siparişlerini onların buyruklarına göre yerine getiren ve yaptığı işe karşılık ücret alan işçiler durumuna düşerlerken, tacirler de girişimci niteliğini kazanmaktadırlar.

---

(17) Sombart, a.g.e, C.2/1 s.87 İtalya'da özellikle Floransa da önemli işletmeler, Bardi Peruzzi,Alberti, Soderini, Strozzi, Acciaiuoli,Medici gibiaile şirketleri tarafından yürütölmektedir.Bu şirketler kısmen yakın ailelerin katılımıyla oluşmuştur. Alberti şirketi (1332), Albertini 3 ve Neri'nin 2 oğlundan; Peruzziler (1313), Peruzzi ailesinin 8,Baroncelli ailesinin 2 ve diğer ailelerinin 6 üyesinden, 1339 yılında ise Peruzzi ailesinin 11 ve diğer ailelerin 9 üyesinden; Acciaiuoli şirketi (1340), Acciaiuoli ailesinin 14 ve diğer ailelerin 4 üyesinden oluşmuştur. Diğer İtalyan kentlerinde de bu tip aile şirketlerine rastlanmaktadır. Örneğin Venedikte Soranzolar, Almanya da ise Güney Alman kentleri büyük aile şirketlerinin yurdudur. Bkz. Sombart, a.g.e., C.2/1., s.87-88 ,

(18) Güçer, a.g.e., s.90 Seignobos, a.g.e., s.194-195

Dış ticarete talep arttığı zaman tacir, zanaatkârlara fazla mal vermekte, zanaatkârda işi çabuk bitirebilmek için fazla kalfa çalıştırmaktadır. Ticaret yolları herhangi bir nedenle kesilince dış pazarlar için çalışan endüstri bölgelerinde sefalet ve yığınları çoğu kez dilencilige kadar götüren korkunç işsizlikler başlamıştır. Bu ortam içinde eski zanaatkâr birliği düzeninin devamı olanaksızlaşmıştır. 13. yüzyıldan sonra Flandra ve İtalya'da kalfalar ile ustalar arasında, kalfalar ile belediye meclisleri arasında korkunç kanlı çatışmalar olmuştur. Dış ticaret ile ilgisi olmayan kentler de de dükkân sayılarının sınırlanması sonucu aynın kargaşa giderek büyümüştür (19).

İlk kez, Ortaçağdan Yeniçağa geçişte işletmelere yönelik emeğin kapitalist örgütlenmesi de ortaya çıkmaktadır. (20).

Ayrıca bir ticari ve sosyal sınıf kuran sarraflar, 12.yüzyılda İtalya'nın kuzeyinde dönemin ekonomik yaşamında rol oynamaktadırlar. Banchieri ya da campsore adını taşıyan bu İtalyan sarraflar, çeşitli cinsten yabancı paraları, ağırlılığını ve içindeki değerli madenleri ölçerek, bir ücret karşılığı ülke parası ile değiştirmektedirler. Paralarını güvenli bir yerde saklamak isteyenler bunları sarraflara yatırmakta; 14.yüzyılda gerektiğinde paralarını, bankerin başka bir kentteki muhabirine çektiği poliçe karşılığında, yabancı ülkelerde de alabilmektedirler (21).

Pavia, Piacenza ve Novara gibi kentlerin statülerinde bankerlerin defterlerini doğru biçimde tutmaları koşulu getirildiğine ve 14. Yüzyılda da kentsel yönetimlerin defterlerini banker çevrelerinde

---

(19) Güçer, a.g.e., s. 86 Seignobos, a.g.e., s.193

(20) Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, Çev.Zeynep Aruoba, İstanbul, Gümüş Basımevi, 1985, s.156.

Bu konuda geniş bilgi için bkz. Werner Sombart, *Der Moderne Kapitalismus*, 7.B., 2.C

ikinciyarı, München und Leipzig, Verlag von Dunker und Humblot, 1928, s. 702 vss. 809 vss.

(21) Seignobos, a.g.e., s. 195

alışıldığı biçimde tutmaları öngörüldüğüne göre ekonominin özel kesiminde, kendine özgü işlemleri nedeniyle ilk dizgesel defter tutmaya zorlananların bankerler olduğu anlaşılmaktadır(22). Bu nasıl bir uygulamaydı? Muhasebe, özgün ve düzenli bir çizgide nasıl biçimlenmişti?

Dizgesel muhasebenin tarihi şu tümce ile başlamaktadır: “Önce hesap vardı” (23).Bugünde muhasebe öğretisi hesap öğretisi olarak adlandırılmaktadır. Bir hesabın düzenlenmesiyle ilk kez, kâtibin bölümlenmemiş kişisel kayıt koleksiyonu ikiye ayrılmakta ve işlemlerin artık bu hesaba dayanabileceği sağlam bir düşünce biçimi oluşmaktadır.

Hesapların düzenlenme süreci İtalya’da 13.yüzyılda giderek gelişmiştir. (24) Fransada ise 14. Yüzyılda başlangıçta düzenlenen kişi hesapları yanında artık değer hesapları da yer almaktadır (25)

Değer hesapları

---

(22) Sombart, a.g.e., C. 2/1., s.112.

(23) Sombart, a.g.e., C.2/1., s.112.

(24) Floransalı tacirler Riniero ve Baldo Fini’de şu hesaplar bulunmaktadır: “*Le dispence di vestire e di chalzare ed altre minute ispese de dare per Baldo Fini ...*”

“*Lo monetagio degli ottomilia marchi deona avare ne la fiera freda trecento tre...*”Sombart, a.g.e, C.2/1., s.112-113’den H. Sieveking , *Aus venetianischen Handlugsbüchern*”, Schmollers Jahburch, C.25, s.1496.

(25) Narbon’lu tacir Jacme Olivier’in 1391-92 yıllarına ait defterinde yağ hesabı, gemi hesabı, bal hesabı, seyahat hesabı yer almaktadır. Bu hesaplar muhasebede bilinen deyimle borçlanmakta “*deu*” ve alacaklanmaktadır. “*e nos a lu örneğin: ‘La enporesion de las Farynat et del Marel deu...*” (p.128). *La mel deu...*” (p.159).

Lo vyage de Barut e d’Alisandria deu...” (p.200). Sombart, a.g.e., C.2/1., s. 113’den A.Blanc, *Le Livre de comptes de Jacme Olivier, t. II.1899.*

Tek tek parçalara bölünerek çoğalmaktadır. Ancak henüz bütünüyle ikişer üzerine ilişkiye dayanan kayıt kuralı oluşmuştur. Yani hesabın oluşumunda çok yavaş olsa da ilk girişimlerin başladığı görülmektedir. (26)

Dizgesel muhasebenin ikinci gelişme basamağına çift yanlı kayıtla 14. Yüzyılın son yarısına doğru ulaşılmıştır. Bu yöntemle her iş olgusu iki ayrı hesapta ve karşıt sayfalara kayıt edilirken, hesaplardan biri borçlandırılmakta diğeri ise aynı tutarda alacaklandırılmaktadır. Bu yöntem dizgesel muhasebenin iş olgularına uygulanmaktadır. 1340 yılında Cenova kent yönetimi defterlerini artık çift yanlı kayıtla tutmaktadır. Soranzo firmasının daha 14. Yüzyıldaki eski defterleri de çift yanlı kayıt yöntemine göre tutulmuştur.

Sonraları çift yanlı muhasebenin ‘a la Venezia –Yöntemi ‘ olarak adlandırılması nedeniyle çift yanlı kaydın ilk kez Venedik’te oluştuğı (ya da kullanıldığı) sanılmaktadır (27).

Çift yanlı kayıt yöntemini, kentsel yönetimlerle tacirlerin aynı dönemde uygulamaları bir rastlantı değildir. Bu dönemde tacirler, belde belde bürokrasisinde yer alan ve ticaret işlerini düzenleyen büroları aracılığı ile kent yönetimindeki önemli rollerini sürdürmüşlerdir. Kentsel yönetimin ticari ve endüstriyel sorunlarının çözümü tacirlere bırakılmıştır. Bütün bu sorunlar tacirlerin belde bürokrasisinde yer alan bürolarında ele alınmaktadır. Özellikle Cenova ve Venedik gibi kentlerde bu büroların yetileri olağanüstü fazladır. Başka bir deyişle, kentin ekonomik yaşamını tacirler yönetmektedir (28).

---

(26) Sombart, a.g.e., C.2/1., s.113.

(27) Sombart, a.g.e., C.2/1., s.113.

Hesaplarının birleştirilme tekniğindeki gelişmeler için bkz.Pierre Lasseque, İşletmelerin yönetimi ve Muhasebe, Çev.Cevat Yücesoy, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1966, s. 14-20.

(28) Joseph A.Schumpeter, **Kapitalizm Sosyalizm ve Demokrasi**, C.1., Çev. Tunay Akoğlu, İstanbul, Ekin Basımevi, 1968, s.212

Çift Yanlı Muhasebenin ortaya çıkışı

Dizgesel muhasebenin üçüncü basamağına, kar-zarar hesabı ile sermaye hesabının da dizgeye katılımlarıyla varılmaktadır. Bu aşamada tarihsel açıdan, önce kâr ve zarar hesabı, sonra da sermaye hesabı bulunmuştur. Soranzo firmasının 15. Yüzyıldaki en büyük defterinde artık kâr ve zarar hesabı yer almakta ancak, sermaye hesabı henüz bulunmamaktadır. Mal hesapları düzenli olarak kar ve zarar hesabı ile kapatılmaktadır. 1430-40 yıllarında Andrea Barbarigo'nun tuttuğu ticaret defterlerinde son olarak sermaye hesabı da yer almıştır. Burada mal hesapları düzenli olarak kar-ve zarar hesabı ile kapatıldığı gibi kâr ve zarar hesabı da düzenli olarak sermaye hesabı ile kapatılmaktadır; Andrea Barbarigo, 1430 ve 1432 yıllarının kâr ve zarar hesaplarının 1434 yılı kâr ve zarar hesabına devretmiş, bu hesabın kalanını da sermaye hesabına alacak yazmıştır (29).

Bu aşamada, sermayenin dolanımına paralel olarak hesapların bağlanma dizgesi tamamlanmış, varlıklardaki artışlar kâr ve zarar hesabı ile sermaye hesabına devredilmiştir. Sermaye hesabından varlık hesaplarına uzanan süreç, varlık hesaplarındaki artışların kar ve zarar hesabı ile sermaye hesabına doğru akmasıyla sürekli bir akışkanlık kazanmıştır. Böylece çift yanlı muhasebe ile kavranan sermayenin dolanımı kesintisiz biçimde gerçekleşmiştir.(30).

Çift yanlı muhasebenin dizgesel yapısının oluşum süreci içinde ekonomik eylemin, hukuksal ayni ve ekonomik görünümü izlenirken kişi hesapları, değer hesapları ve kâr – zarar hesabı ile sermaye hesabı yaratılmıştır.

---

(29) Sombart, *a.g.e.C.2/1.*, s.114'den Sieveking, *a.g.e.*, s. 1503. 1508. Hesapların birleştirilme tekniği için bkz. *Hiçşamaz*, *a.g.e.*, s.16-22.

(30) Sombart, *a.g.e.*, C.2/1., s.114

Başka bir deyişle ekonomik eylemin; alacak ve borçlara ilişkin hukuksal görünümleri kişi hesaplarında işletmenin mevcutlarına ilişkin aynı görünümleri değer hesaplarında, nihayet işletmenin sermayesinin değerindeki değişmelere ilişkin ekonomik görünümleri kâr – zarar hesabı ve sermaye hesabında izlenmiştir. Bu amaçla da çift yanlı kayıt yöntemi bir araç olarak kullanılmıştır. Çift yanlı muhasebe ekonomik eylemin hukuksal, aynı ve ekonomik görünümlerinin tümünü izlemek üzere oluşan bu yapıyla normal koşullarda artık tam bir dizgedir.

Hesap, çift yanlı muhasebenin bir ögesidir; ancak kendi içinde hiçbir şekilde çift yanlı muhasebe ile özdeş değildir. İlk çağlarda da Sümerlerde, Mısırlılarda, Eski Yunan’da, Romalılarda, Doğuda çeşitli biçimlerde hesaplar görülmüştür. Çift yanlı kayıt da, dizgesel muhasebenin yalnızca bir yöntemidir; Çift yanlı muhasebenin de belirleyici niteliğini gösterir, ancak kendi içinde hiçbir şekilde çift yanlı muhasebe ile özdeşliği yoktur. Bu yöntem her dizgesel muhasebeye uygulanabilir. Örneğin, bir ev kadının dizgesel gelir-gider muhasebesine olduğu kadar bir devletin muhasebesine (31) de uygulanabilir. Ancak, çift yanlı muhasebe “basit muhasebe” den de doğmamıştır. Basit muhasebe ile yalnızca tamamlanmamış bir defter tutma değil,

---

(31) Bu yöntemin devlet muhasebesinde uygulama alanı yalnız İtalyan komünleri ile sınırlı değildir. Fransa’da Nacker döneminde 1777 yılında çiftyanlı kayıt yöntemi merkezde tesisedilen devlet muhasebesine uygulanmıştır. Napolyan döneminde ise bütün devlet daireleri muhasebelerine ithal edilmiştir. İtalya’da Cavour döneminde kameral muhasebe yerine çiftkayıt yönetiminin ikamesi için başlayan araştırma ve inceleme sonuçları 13 Mart 1853 tarihi yasa ile mevzuatta yer almış ve Bakan Cambrey-Digny zamanında 1 Ocak 1870 tarihli reform yasasıyla devlet muhasebesinde çiftyanlı kayıt yönteminin uygulanması gerçekleşmiştir. Ancak uygulamanın çok çeşitli nedenlerle başarısız olması sonucu Cernoni devlet genel muhasebesinin başına getirilerek “Logismogrsphie”nin devlet muhasebesine uygulanmasına memur edilmiştir. Bkz Akdeniz, a.g.e., s. 10-12. Logismografi yalnız bir devlet muhasebesi dizesi değildir, aynı zamanda işletme muhasebesine de uygulanabilir bir dizgedir. Ancak, personalist anlayışa dayanır.

muhasebenin belirli bir yöntemi de anlaşılırsa, bu anlamda basit muhasebe çok daha sonra ortaya çıkmıştır (32). Çift yanlı muhasebenin özgünlüğü ekonomik eylemin tüm görünümünü dizgesel olarak belirlerken ‘sermayenin dolanımını kesintisiz biçimde izlemesi, sayısal olarak kavraması ve kayıtsal olarak saptaması sonucu ortaya çıkmıştır (33).

Ticari eylem, yaşamı sürdürmek ve geliştirmek amacıyla yapılan usa dayalı , dolaylı ekonomik bir eylem türüdür. Her tacir, ekonomik açıdan ussallaştıkça, çift yanlı muhasebe bilgisi olmasa da ticari bir eylemin çift yanlılığını görür; verdiği karşılık alacağını, aldığı karşılık borcunu bilir ve bu eylemden ne kazanacağını düşünsel olarak hesap eder; kazancını çoğaltacak şekilde ussal davranır. Başka bir deyişle, her tacir muhasebe bilgisi olmasa da maddesel açıdan hesaplarda sayılar içinde kendini gösteren çift yanlı kaydın, düşünsel dizgesine sahiptir. Çift yanlı kaydın tarihsel oluşum süreci, gerçekte bu düşünsel dizgenin hesaplarda para sayıları ile nicelleştirilme maddeleştirilme olayının tarihidir. Son aşamada kâr ve zarar hesabı ile sermaye hesabının ortay çıkışı da aynı düşünsel dizgenini çift yanlı görüşün, bir sonucudur. Bu hesaplar Soranzo’ların ortaklıktaki alacak ve haklarının izlendiği kişi hesaplarıdır. 13. yüzyılda rastladığımız borçların ve alacakların izlendiği, kişi hesaplarından bir farkı yoktur Ancak bu kez, tacir kendisini kendi kendi varlıklarının alacaklısı olarak görmektedir.

---

(32)Basit Muhasebeye ilişkin ilk düşüncüler, da La Porte’de (1685) bulunmaktadır. Ancak konunun ilk yazarı 1774 yılında cotta’dır. Bkz Sombart, a.g.e., C.2/1., s.115’den Friedrich Schar, **Buchhaltung und Bilanz**,.2B.,1914. s.7.

Basit muhasebenin bir çeşidi kameral muhasebe dizgesinin ilk yazarı ise 1762 yılında Püechenbergdir. Bkz Hikmet keyman , **L.Pacioli’den Çağımıza Kadar Muhasebede Nazariyeler**, Ankara, Kardeş Matbaası, 1967, s.24

(33) Sombart, a.g.e., C.2/1., s. 114.

Bu hesapların yapıya katılmalarıyla dūřınsel dizgenin başlangıç ve sonuç noktaları birbirine bağlanmıştır. Artık, tarihsel sūrete izlendiği gibi tek tek ticari eylemleri hesaplara kayıt ederken kiři hesapları ve değer hesaplarından kar ve zarar hesabına ulaşılacak yerde, sermaye hesabından yola çıkılmaktadır. Buna gōre sermaye hesabı, sermayedarın girişime yatırdığı varlıklardan doğan alacağını (sahiplik hakkını) gōsterecektir. Ticari eylemlerle varlıklar Őekil değiştirirken, varlıklarda ortaya çıkan artışlar, kār olarak sermayedarın alacağı olduğu için, kar ve zarar hesabına da akacak (kār ve zarar hesabını da arttıracak), bu kārlar çekilmeyip girişimde bırakılırsa, kār ve zarar hesabından sermaye hesabına da akacaktır. Bōylece, varlıklardaki artışlar sūrekli olarak sermaye hesabını da arttıırken, varlıkların değeri kadar sermaye oluşacaktır. Bu akış nedeniyle būtūn hesaplar kiři hesabı, değer hesabı nitelikleri yanında aynı zamanda sermaye hesapları olarak da gōrūlecek ve tūm hesaplarda sermayenin dolanımı izlenecektir.

Çift yanlı muhasebe, ‘‘ekonomik açıdan’’ kazanca bağlı bir ussallaşma sūreci sonunda ortaya çıkmıştır. iftyanlı muhasebenin niceliksel yapısı, kazanç ilkesi ve ussallaşma eğilimi arasındaki yakın bağı gōzler Őnūne sermektedir: Kazanç ilkesi, para sayılarında bir būyūmeyi amaç olarak belirlerken, ekonomik ussallık her amacın eksiksiz biçimde gerçekleşmesini hedef almaktadır ve bu olayda para sayılarını, bir hesap ũnitesi birimi haline getirmiştir.(34)

iftyanlı muhasebede sermayenin dolanımına paralel olarak hesapların bağlanma dizgesi dikkate alındığında ile eylem arasındaki bağlantı açıkça gōrūlūr; onun ‘‘salt estetik açıdan Rōnesans insanının yaratıcı dehasının ender gūzelliikte bir kurgusu olduğu da ortaya çıkar (35).

---

(34) Sombart, a.g.e., C.2/1., s.120.

Schumpeter a.g.e., s.191

(35) Sombart, a.g.e., C.2/1., S.119

Bilindiği gibi, us ayırır ya da parçalara böler (naliz yapar); kurar yani parçalardan bir şey kurar, parçaları değişik düzenler halinde bir araya getir, yani düşünceler arasında yeni bağlantılar kurar (sentez yapar). Bu düşünce yöntemlerini bir katibin bölümlenmemiş bir kişisel kayıt koleksiyonunu ikiye parçalayarak kurduğu hesaplarda, zaman içinde de bu hesapların bağlanma dizgesindeki gelişmelerde görmek hiç de zor değildir. Us bu nokta da kalmaz, bütünler yani “realitedeki denemeyi olanaklı olan ancak henüz gerçekleşmemiş bulunan bir şey hakkındaki düşünülmüş bir deneme halinde genişletir” (36) O zaman oluşum süreci daha kâr ve zarar hesabına ulaşmış olan realitedeki bir hesaplar dizgesi denemesini kişi ve değer hesaplarının senteziyle bulunması olanaklı olan, ancak henüz gerçekleşmemiş bir sermaye hesabı hakkındaki düşünülmüş bir deneme halinde genişletir: Sermaye hesabı ile birlikte çift yanlı muhasebede ortaya çıkar. Böylece kapitalizmin doğmakta olduğu bir dünyada sermayenin dolanım sürecinin algılanış biçimi, ilk kez sayılarla kurulu bir dizgede dile gelir.

Bu özgünlüğü içinde çift yanlı muhasebe daha 15. Yüzyılın ilk yarısında sonraki yüzyıllarda ortaya çıkan Galile ve Newton’un dizgeleri gibi modern fizik ve kimyanın öğretileri gibi, aynı ruhla ve aynı araçla çok sanatkârca yapılmış bir dizgede olguları düzene koymaktadır; daha sonraki büyük doğa bilginlerini yıldızlar, kan yuvarları ya da tek hücreliler dünyasını kurdukları ya da bu dünyaların yolunu açtıkları aynı yöntemle sermaye dünyasını kurmaktadır. Ekonomik daha doğrusu kapitalistlik evrenin yolunu bize açmaktadır. Çift yanlı muhasebe tüm olguların salt nicelikler olarak kavranılması biçiminde ussal bir temel düşünceye, doğa biliminin tüm mucizesini gün ışığına çıkaran

---

(36) *Arnold Gehlen, İnsan, Çev.Bedia Akarsu hüseyin Batuhan İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Konferansları 2. İstanbul . 1954 s.16*

nicelleştirme temel dūřüncesine dayanmaktadır.Ve bu nicelleştirme burada insanlık tarihinde ilk kez tam açıklığı ile bir dizge (sistem) taşıyan dūřüncede yapılmıştır. Artık doğadaki gravitasyon, kan dolanımı ve enerjinin korunması kurgularının tohumlarını çift yanlı muhasebede, sermayenin dolanımı ve korunması kurgusunda görmek olanaklıdır. (37)

iftyanlı muhasebe kayıtlarının tutulmasına ilişkin dizgesel ve geniş kapsamlı bir yapıt da 1494 yılında Luca Pacioli tarafından Venedik'te yayımlanmıştır. Summa de Arithmetica Geometria Proportioni et Proportionalita adlı bu yapıtta çift yanlı muhasebeye ilişkin otuz altı konu vardır (38)

Bu konular, yapıtın adından da anlaşılacağı gibi bir matematik kitabının bir kısmını oluşturmaktadır. Bu kısmın adı Latince olarak "Particularis de computis et scripturis" (muhasebede hesaplar ve kayıtlar ile ilgili açıklama) dır (39).

---

(37) Sombart a.g.e., C.2/1., S.119.

(38) iftyanlı muhasebe ile ilgili ilk etüdüün yazarı, Luca Pacioliden (1494) önce Cotrugli(1458) olabilir. Kheila göre (Carl Peter Kheil **Benedetto Cotrugli Raugo Ein Beitrag zur Geschichte der Buchhaltung,1906 s.24**) ift yanlı muhasebeye ilişkin ilk etüd 1458 yılında yazılan ancak, 1573 yılında yayımlanan Cotrugli'nin 'Della Marcatura adlı yapıtının 13. kısmında içerilmiştir. Ancak Vianello, Cotrugli'nin çift yanlı muhasebe konusunda çok genel bir bilgiye sahip olduğu açısından bu görüşe karşı çıkmıştır. Sombartta Cotruglinin bu etüdüünün Paciolinin dizgesel yapıtı ile karşılaştırılmayacak derecede az konuyu içerdiğine işaret etmektedir. Bkz. Sombart, a.g.e., C.2/1., S.115

(39) Pacioli'nin muhasebe konularını inceleyen yapıtı belli bir rastlantının sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Yazarın,bu yapıtı Venedikteki Doge'nin çocuklarının ev öğretmeni olduğu zaman hem matematik hem de muhasebe kısımlarını birleştirerek yazmış olması olasıdır. Bu konuda şunu da ekleyelim ki Paciolinin okuttuğu bu çocuklar büyüyünce b abalarının ticaret evinde çalışacaklardır. Alfred Isaac İşletme iktisadi, C.1.,İstanbul,İsmail Akgün Matbaası,1947, s.23.

Bu çalışmada bir tacirin yapacağı ilk iş işe başlama envanteri çıkarmaktır (40) denilmekte, yani envanterle işe başlanmaktadır. Tacire gerekli defterler sayılara el defteri, günlük defter ve büyük defterin nasıl tutulacağı örneklerle uzun uzun anlatılmaktadır.

---

(40) Yapıtta, örnek olarak verilen envanter cetvelinin baş tarafında "Tanrı adına, Venedik, 8 Kasım 1493; Venedikte Apos tres sokağında oturan ben... N... 'ye ait envanterin içeriği aşağıdaki gibidir" denilmekte, özel malvarlığı da içerilerek tüm varlık öğeleri ve borçlar ayrıntılı olarak gösterilmektedir. Bir tacirin bütün mal varlığı borçlarının güvencesi sayılarak özel mal varlığının da envanterde içerilmesi, ancak hukuksal açıdan geçerlidir. Bkz. Hiçşaşmaz, a.g.e. s.27-28.

Bu durumda Pacioli henüz sermaye hesabının kişi hesabı niteliğine ağırlık vermesine karşın sermaye ile ilgili olarak yaptığı açıklamada, Sermaye ise hali hazırdaki iktidarının tümünü gösterir" diyerek sermaye hesabının ekonomik niteliğini de vurgulamaktadır. Bkz. Hiçşaşmaz, a.g.e., s.33

Uygulamada 15. Yüzyılda, Soranzo ve Medici, 16. Yüzyılda Fugger gibi büyük aile şirketlerinin pek çoğunda muhasebede özel mal varlığı ve işletme malvarlığı arasında kesin bir ayırım yoktur. Örneğin soranzo firmasına ait kayıtlarda, Soranzo kardeşlerden Fraterna 'ya ait varlıkta miras kalan evler ve devlet borçları biraradadır. Aynı şekilde yönetim giderleri ile özel harcamalar da karışıktır. Fraternaya ait giderler 1409-1418 yılları arasında 960 Duka yani her yıl için 96 Dükadır. 1424 yılında Fraterna için Maria adında birköle satın alınmıştır. 1408 yılında Fraterna S. Lorenza Manastırına beyaz ipekten bir çuha hediye etmiştir. Bkz. Sombart, a.g.e., C.2/1., s.190. Medici firmasının 1424 -26 yılları ile ilgili büyük defterinde de ticari işlemler ve ev giderleri arasında bir ayırım yoktur. "Spesi di bancho" da yalnız yazı kurutma takımı, yazı kalemi sapı, ve mumlar değil, yalnız at kiralayıcısı Luca di Giovanni 'nin satın aldığı at değil, fakat Averardo için satın alınan köle Madelena 'nın tüm teçhizatı ve ticarethane hizmetlisi Paola di Ser Nado 'nun hastalık giderleri de kayıtlarda izlenmektedir.1459 yılı ile ilgili diğer bir büyük defterde yalnız ticarethanenin değil, evin döşenmesi için yapılan ödemelerde kayıtlıdır. Misafir odası için bir büyük, bir orta ve bir de küçük boy yatak satın alınmıştır. Bkz. Sombart, a.g.e., C.2/1., s.90'dan H.Sieveling, Die Handlungsbücher der Medici (Sitzungsberichte der Kais.Akad.d.Wiss. in Wien, phil.

Bu çalışmada bir tacirin yapacağı ilk iş işe başlama envanteri çıkarmaktır (40) denilmekte, yani envanterle işe başlanmaktadır. Tacire gerekli defterler sayılara el defteri, günlük defter ve büyük defterin nasıl tutulacağı örneklerle uzun uzun anlatılmaktadır. (41) 15. Yüzyılın sonunda uzun ve yorucu bir yolun bu aşaması da aşılmıştır.

iftyanlı Muhasebenin dizgisel yapısındaki gelişmeler

Luca Pacioli ile ulaşılan çift yanlı muhasebe, günümüzdeki kadar noksansız bir dizge değildir. Luca Pacioli ve 16.yüzyılın yazarlarında, defterlere göre bilanço düzenleme ve yıllık sonuç çıkarma düşüncesi henüz eksiktir (42). İlk kez Simon Steivn (1608) defterlerinin yillim olarak (ayrıca tacirlerin ölümünde ve işin tasfiyesinde) kapatılmasını istemektedir.

– hişt Kl. Bd. CLI.1905. s. 32.37). Aynı durum Fugger ailesi içinde geçerlidir. 1527 yılı envanterinde Fugger'in özel malvarlığı ile işletme malvarlığı arasında bir ayarım yoktur. Elbiseler ve yataklar envantere dahil edilmiştir. Özel ve işle ilgili ödeme ve tahsilatlarda biraradadır. Bkz. Sombart a.g.e., C.2/1 ., S.90'dan Jak.Strieder, Die Inventur der Firma Fugger aus dem Jahre 1527, 1905. Bu durumlar işletme yönetiminin henüz pederşahi bir nitelik taşıdığı göstermektedir. Bu nedenle özel malvarlığının envantere dahil edilmesi, hukuksal geçerlilikten çok işletme yönetimindeki geveşlikle açıklanabilir. Bkz. Sombart a.g.e., C.2/1., s.90.

(41) Kenan Erkural, Muhasebe Prensipler ve Uygulama, 6.B., İstanbul, Met/er Matbaası, 1982, s.3-4.

(42) Sombart, a.g.e., C.2/1 s.115.

16.yzyıldauygulamada dahi bir şekilde yıllık bilanço çıkarılmamaktadır. Envanterler ise ancak bir jbile yılında düzenlenmektedir. Örneğin, Fugger'ler 1511-1527 yılları arasında envanter dzenlememişlerdir. Bu yıllarda düzenlenen envanterler ise iş sahiplerinin değişmesinden kaynaklanmıştır. Doğal olarak bu durumun istisnaları da grlmektedir; daha sık envanter düzenleyen firmalar için bkz. Sombart, a.g.e., C.2/1 s.91'den Strieder, a.g.e., s.3-4.

Gerçek anlamıyla bilanço deyimine de 1678’de Claude Iron’un yapıtında (43) rastlanılmaktadır. Artık 17. yüzyıl muhasebe kuramcıları, defterlere göre yıllık sonuç çıkarılması yani bilanço düzenlenmesi gereksinimini duymaktadırlar. Ancak de la porte de bile bilanço muhasebe dışı değer saptayıcı bir envanter düşünmeksizin salt hesap kalanlarına göre düzenlenen ve muhasebenin teknik amaçlarına yönelik mekanik bir sonuç ya da eşitliktir (44). 1673 tarihli ‘‘Colbert Kararnamesi’’nin 8. Maddesinde tacirlerin her iki yıl da envanter hazırlamaları öngörülmesine karşın, bu kararnamenin hazırlayıcısı olarak bilinen Savary’nin 1675 yılında yazdığı ‘‘Le parfait Negociant adlı yapıtında bilançoya ilişkin açıklamaların duruksal bir anlam taşıdığı, değerlendirme işlemlerinin sonuç hesapları üzerindeki etkilerine ilişkin konularında geri plânlarda bırakıldığı görülmektedir (45). 18. Yüzyılda da muhasebe dışı değer saptayıcı bir envanter önerilmektedir. Büsch ve Gerhard Heinrich Buse (46) de dönem sonu mevcutlarının fiyat artışları düşünülmeksizin maliyet bedeli ile bilanço da gösterilmesini öngörmektedir(47).

Erken-Kapitalizm döneminde dizgesel yapısındaki bu gelişmelerle çift yanlı muhasebe geleneksel niteliklerini kazanmıştır. Buna göre çift yanlı muhasebe, dönem başında para sayısı ile saptanmış sermayenin sarf edilen bölümünün, yıllık hasılat ile tam olarak karşılanmasından sonra hasılatın artı kalan bölümünü kâr olarak belirler

---

(43) *Claude Iron Methode pour dresser toutes sortes des compter a parties Doubles, Paris, 1678.*

(44) *Sombart, a.g.e., C.2/1., s.116.*

(45) *Sombart, a.g.e., C.2/1 s.117., şaşmaz, a.g.e., s.41-42.*

(46) *Gerhard Heinrich Buse, Da*

(47) *Sombart a.g.e., C.2/1., s.117.*

Sermayenin bu dolanım sürecinde girişimin para sayısı ile saptanmış sermayesi maddi varlıklara dönüşürken (sermaye şekil değiştirirken) ‘‘tedarik’’ fiyatları ile değerlendirmekte ve sarf edilen bölümleri de hasılat ile karşılandığında (ikinci kez şekil değiştiren sermaye ile karşılandığında) başlangıç. Sermayesinin sarf edilen bölümleri yine kazanılarak korunmuş olmaktadır(48). Dönem başına göre dönem sonundaki özsermaye (özvarlık) artışı, kâr olarak dağıtılabılır görüldüğünden başlangıç sermayesi de sürekli olarak korunmaktadır. Ancak ara kapanış anında tüm harcamalar para şekline dönüşmediği için dönemsel başarının kesin biçimde saptanması olanaklı değildir (49).Kesin başarı (tümel kâr ya da zarar) başlangıçta yatırılan parasermaye ile girişim sona erdikten sonra kalan parasermaye arasındaki fark olarak ortaya çıkar.Ancak burada girişimin faaliyeti sırasında yatırılan ve çekilen sermayelerin dikkate alınması gerekir. Walb bu anlayışı ‘‘ sermayenin nominal olarak korunması’’ ya da para sayısı ile saptanan başlangıç sermayesinin korunması şeklinde betimlemektedir (50).

Bu nitelikleriyle çift yanlı muhasebede hesapların bağlanma dizgesi artık sermayenin dolanımını ve bu dolanım sürecinde sermayenin nominal olarak korunmasını ‘‘dönemsel biçimde’’ gerçekleştirmektedir.

---

(48) Karl Hax. ‘‘Bilanzgewinn und Geldwertschwankungen’’ Zeitschrift fr handelswissens- chaftliche Firschung, 3.yıl, 1951, s.438-439

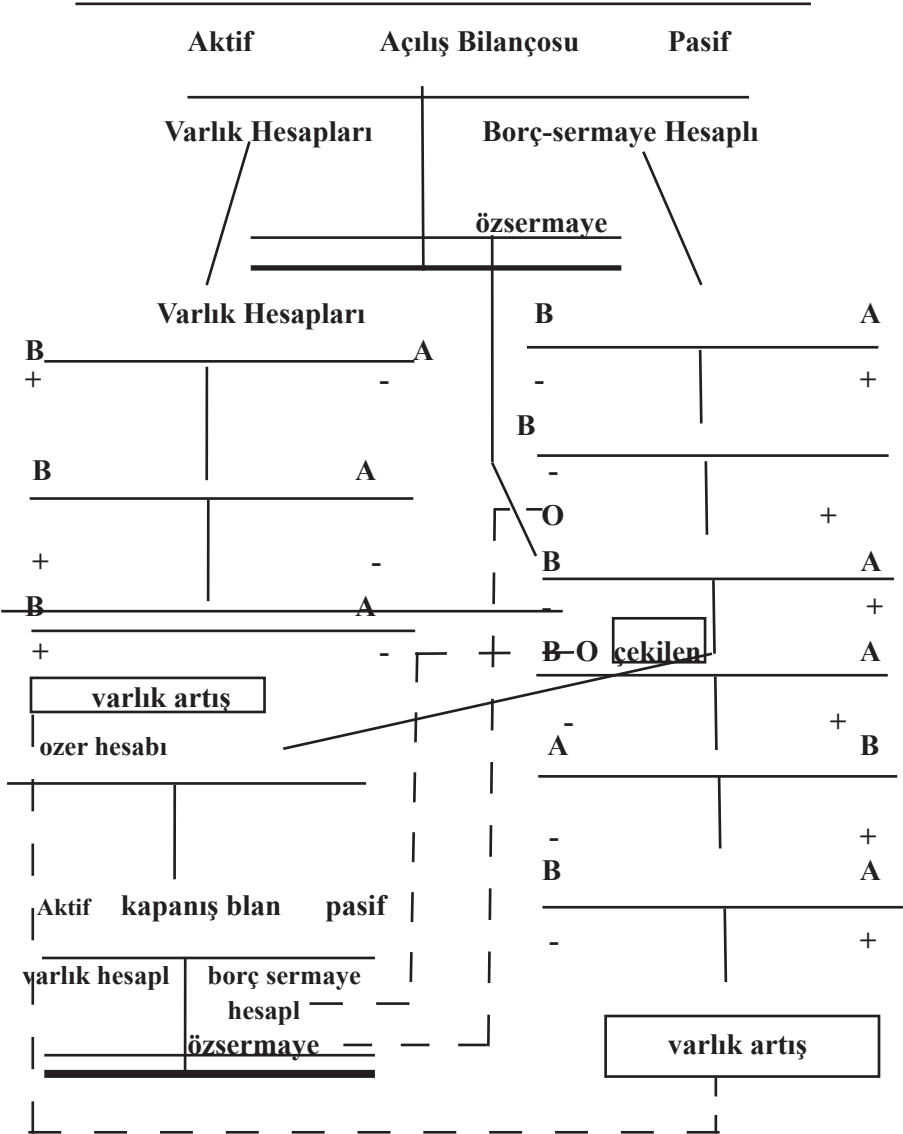
(49)Wilhelm Reiger Einführung in die Privatwirtschaftslehre, Nürnberg, 1928,s. 209.

Bir girişimin gerçek kârının ancak tasfiye sonunda saptanabileceğini bilançoların işletme varlığının gerçek tutarı hakkında kesin bir şey söyleyemeyeceğini belirten ilk yazar Johann Joahim Backer (1667)’dir. Bkz. Suat Keskinoğlu, Genel işletme ekonomisi dersleri, C.I. 3.B., İstanbul, Hilal Matbaacılık Koll.şti., 1967. SS.20.

(50) Ernst Walb,Die Erfolgsrechnung privater und öffentlicher Betriebe,Eine Grundlegung Spaet ı-und Linde, Berlin und Wien, 1926, s.328.

Bu durum aşağıdaki çizelgede izlenebilir.

Çiftyanlı Muhasebede Hesapların Bağlanma Dizgesi Çizelgesi

2. ÇİFTYANLI MUHASEBENİN DİZGESEL YAPISININ KAPİTALİZMİN GELİŞMESİNDEKİ ÖNEMİ

Çıftyanlı muhasebenin erken-kapitalizm döneminde oluşan dizgesel yapısının kapitalizmin gelişmesindeki önemi Goethe'nin Wilhelm Me-ister'in Çıraklık yılları adlı yapıtından alınan şu diyalogla özetlenebilir.

Werner: Çıftyanlı muhasebe tacirin ne çok işine yarar. Bu icat kuşkusuz insan kafatasının en güzel buluşlarından biridir. Her iyi muhasip hesabını bununla tutmalıdır.

Wilhelm:... **Şekli esas** yerine alıyorsunuz; genellikle sizle bu toplama ve bilanço yöntemlerinizle uğraşırken asıl yaşamın yekûnunu unutuveriyorsunuz.

Werner: ... Dostum, burada şekille esasın bir olduğunun biri olmayınca ötekinin de olmayacağını ne yazık ki anlamıyorsun. Düzen ve açıklık tasarruf ve kâr hevesinin artırır...(51).

20. Çıftyanlı Muhasebe ve Düzen

Düzen, türlü şeyler arasında birbirlerine benzeyenlerin bir araya toplanmış benzemeyenlerin de ayrılmış olduğunu gösteren bir durumdur (52); bu nedenle güçleri artırır. Böyle bir inanç ekonomik olayların düzeninde de geçerlidir. (53).

---

(51)Goethe, a.g.e., s.34.

Goethe'nin bu yapıtı," oluşum romanı" türünün ilk ve en önemli örneğidir. Goethe burada "oluşum" kavramını ilk kez Alman edebiyatındaki Klasik dönemde geçerli düşünceler doğrultusunda kullanmış, bununla bireyin, içinde yaşadığı toplumla bütünleşmesini, uyum sağlamasını anlatmıştır.

(52) Keskinoğlu,a.g.e., s.293'den Hans Ulrich,**Betriebswirtschaftliche Organisationslehre**, Bern, 1949,s.22

(53) Sombart,a.g.e., C.2/1., s. 118

“Düzen ve açıklık, tasarruf ve kâr hevesini artırır. Hesabını kötü tutan kimse belirsizlikten daha çok hoşlanır; Borç hanesini toplamayı ise hiç istemez. Oysa iyi bir iş adamı için her gün artan başarılarının yekûnunu toplamaktan iyi hiçbir şey yoktur. Ansızın hoş kaçmayan bir zarara uğrasa bile gözü yılmaz. Zira terazinin Kazanç kefesine koyacağı kârların miktarını bilir” (54).

Bu önceden bilme olgusu, iş adamları için olduğu kadar, ev kadınları, zanaatkarlar köylüler ya da genel olarak tüm ekonomik birimler için de geçerlidir. Düzen içinde her ekonomik birim atacağı adımların sonuçlarını önceden bilir. Düzenin ekonomik duyarlılığı artırdığına olan inanç ise işletmelerin çift yanlı muhasebe düzeni içinde bağımsızlaştıkları ve kapitalistik bir nitelik kazandıkları görüşünün (55) nedeni anlaşıldığında artık, kanıtlanabilen bir gerçeğe dönüşüdür (56). İşletmelerin bağımsızlaşmalarının ve kapitalistik nitelik kazanmalarının nedenlerinden biri, (bu konu daha sonra geniş kapsamlı ele alınacaktır) çift yanlı muhasebe düzeni içinde atacakları adımların sonuçlarını önceden bilmeleridir. Bu önceden bilme olanağı ise işletmelerin ekonomik duyarlılığını artırır. Başka bir deyişle çift yanlı muhasebe içindeki düzen ve açıklık **tasarruf ve kâr** hevesini artırır...”

---

(54) Goethe, a.g.e., s.34.

(55) Weber de işletmelerin bağımsızlaşmalarının ve kapitalistik bir nitelik kazanmalarının ana araçlarından biri olarak çiftyanlı muhasebeyi görmektedir: “İki önemli gelişim ögesi olmadan kapitalist işletme olanaklı olamazdı: Bugünkü ekonomik yaşamı tamamıyla yöneten ev ile işin birbirinden ayrılması ögesi ve bununla yakından ilişkili olan ussal defter tutma işin ya da satış yerinin yerleşim yerinden mekânsal ayrımı başka yerlerde de. Doğu pazarında ya da başka kültür bölgelerinin çiftliklerinde görülür. Ayrıca Doğu’da olduğu gibi Doğu Asya’da ve Eski Çağda da kendi iş hesaplarını tutabilen kapitalist birliklerin ortaya çıktığı olmuştur. Fakat kendi başına ayakta durabilen çağdaş kazanç işletmeleri ile karşılaştırıldığında bunlar ancak ilk girişim örnekleridir. Her şeyden önce temelde bu bağımsızlığın ana araçları olan yani bizim ussal işletme defteri tutma yöntemimiz ve bizim iş malvarlığını kişisel malvarlığından hukuksal olarak ayırmamız. ya hiç yoktur ya da yeni gelişmektedir.” Weber. a.g.e., s.18-19

(56) Sombart, a.g.e., C.2/1., s.118.

Kapitalizm ancak çiftyanlı muhasebenin birlikteliğinde düşünülebilir. Onlar birbirleriyle biçim ve öz gibi ilişkilidirler. Kapitalizmin çift yanlı muhasebenin içinde güçlerini çalıştırmak için çift yanlı muhasebeyi kendisine bir araç olarak mı yarattığı yoksa çiftyanlı muhasebenin daha önce kapitalizmi kendi ruhundan mı doğurduğu konusunda insan gerçekten ikircikli olabilir (57).

21.Çiftyanlı Muhasebe ve Sermaye

Herhangi bir özel dizge biçiminde bağımsız olarka Muhasebe girişimin organizasyonu ve organları ile uygunluk içinde her işletme dalında kullanılan varlık öğelerini belirleyerek ve işletmedeki sürece paralel bir biçimde BÜTÜN İŞ OLGULARINI yani varlıkta bir değişmeye neden olan her olayı işleytmenin dizgesi aynı zamanda muhasebenin dizgesi olacak bir düzenle kayıt ederek “girişimde kullanılan sermayeyi cinsine göre göstermelidir” (58).

Bu düşünce tarzıyla ilk kez girişimde kullanılan sermaye kavramı yaratılmaktadır. Artık çift yanlı muhasebeden önce sermaye kategorisini dünyada bulunmadığı ve muhasebede bu sermaye kavramının çiftyanlı muhasebesiz olamayacağı söylenebilecek ve sermaye çift yanlı muhasebe ile kavranan kazanç varlığı olarak tanımlanabilecektir (59).

---

(57) Sombart, a.g.e., C.2/1., s.118.

(58) Sombart, a.g.e., C.2/1., s.120'den seldler.Dyethenoretschen Grundlagen der doppelten Buchhaltung “Zeitschrift für Volkswirtschaft.C.10., 1901.s.55.Bu düşünce tarzı aynı zamanda bilimsel işletme yönetiminde muhasebenin işlevini de ortaya koymaktadır.Bkz Werner Sombart ber Moderne Kapitalismus 3.B.. 3.C İkinciyanı München und Leipzig Verlag von Duncker und Humlot.1928. s.889. 909-911

(59) Sombart. A.g.e.. C.2/1.. s. 120.

Çift yanlı muhasebe, kendisi ile kavranan sermaye kategorisini yaratırken ekjonominin ussallaşmasını görünümünden biri olan ekonomik olayların para birimleriyle hesaplanması eğilimiyle dolaysız bir bağlantı içindedir. Hesaplara yalnızca bir para tutarı ile gösterilebilen olaylar kaydedilmektedir. Para tutarları da sayılarla gösterildiği için hesaplara kayıt edilen olaylar, yani sermayenin dolanımı nicel bir biçimde saptanmaktadır. Böylece çift yanlı muhasebe ile kavranan sermaye somut varlıklarla belirlenmiş olarak görünen, kaynağında göre bölünmüş para sayısı (60) olarak ortaya çıkmaktadır. Burada işletmenin sermayesi ile sermayedar sermayesi karşı karşıyadır. Kapitalistik bir girişime maddesel temel oluşturan mübadele değerinin (para) toplam tutarı girişimin sermayesidir. Sermayenin dolanım süreci sermayenin para biçimiyle başlar ve para biçimiyle sona erer. İşletmenin sermayesi bu süreç içinde üretim araçları ve mal olarak çeşitli varlık biçimlerinde görülür (61) Sermayedar sermayesi işletmenin sermayesinde hak sahiplerinin haklarının toplam tutarıdır ve özsermaye ile borç sermaye biçiminde görülür. İşletmenin sermayesi ve sermayedar sermayesi olarak “eşit olan bu iki tutardan her biri aslında var olan bir (tek) sermaye tutarının etken ve edilgen olmak üzere iki karşıt yönden görünümüdür” (62). B-u görünüm çift yanlı kayıt yöntemi ile elde edilmektedir.

---

(60) Walb, a.g.e., s.328, dn.2.

(61) Sombart a.g.e., C.1/1., s.324. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Werner Sombart, *Der Moderne Kapitalismus*, 3.B., 3.C İlkıyarı, München und Leipzig von Duncker und Humblot, 1928, s.129-138.

(62) Mehmet yazıcı ‘sermaye piyasası ve denetimi’ Marmara üniversitesi iktisadi ve idari Bilimler Fakültesi Dergisi, Yıl 1987.C.IV., Sayı 1-2, İstanbul,1987, s.8-9.

22. iftyanlı Muhasebe ve Kapitalistik Girişim

Kapitalist iktisadi dizgenin ekonomik eylem biçimi kapitalistik girişimdir.(63) ift yanlı muhasebe kendisi ile kavranan sermaye kategorisini yaratırken sermayeden kazanç sağlama amacına yönelik bir ekonomik eylem biçimi, bir ekonomik örgüt olarak kapitalistik girişim ile çift <yanlı muhasebenin ortaya çıkışlarında karşılıklı yaratıcı etkilerini göstermektedir. Ancak, girişimin kapitalistik niteliğini daha çok kişisel mal varlığından ayrı bir varlık örgütü olarak işletmenin bağımsızlaşması sonucu kazandığı gözlemlendiğinde , çift yanlı muhasebeini yaratıcı etkinliği daha da açık ortaya çıkmaktadır (64).

Çift yanlı muhasebe bu bağımsızlaşmayı iki yolla etkilemektedir.

Önce çiftyanlı muhasebe hesabın tutuluşunu genelleştirir. hesabı salt nesnel açıdan düzenler, ortaçağ defterlerinin kişisel nitelikliliğinden farklı biçimde ilgili kişilere bilgi sunar duruma getirir. Oysa zanaatkarların tuttuğu defterden yalnız zanaatkarların kendisi bilgi edinebilir.Luca Pacioli bile ayrımlı uygulamaları önlemek için Summa Arith metica'nın 12.kesiminde defter tutulurken ay7rıntılarda dahi açıklık ve nesnellik istemektedir (65).iftanlı muhasebe, hesabı nesnelleştirdiği kadar mekanikleştirir de. Hareket halinde bulunan bir değerin çıkış noktası bir hesaba kayıt edilir (66). Hesaplara kayıt ‘zorunlu akan birdirge’de (67) gerçekleşir.

---

(63) Sombart, a.g.e., C.1/1., s.321

(64) Sombart, a.g.e., C.2/1.,

(65) ‘...Aslında çok çeşitli işaretler kullanabilirsin ancak alışılmış ticari geleneklerden uzaklaştığın görünüşü doğmaması için yurt içindeki diğer tacirlerin uygulamada alıştiklarını kullanmalısın.’ Bkz. Sombart, a.g.e., C.2/1., s.122.

(66) Lasseque, a.g.e., s.15.

(67) Schar, a.g.e., s.7

Çiftyanlı muhasebe içinde hesabın nesnelleşmesi ve mekanikleşmesi kişisel(dizgesiz) işletme yönetimini, işletmenin (hesabın) düzenine uygun işletme yönetimine dönüştürür. Böylece işletme kendisinin düzenine uygun biçimde yönetilirken girişimci ile bağımsız olarak karşı karşıya gelir ve hesapsal kişiliğini kazanır. Burada işletmenin “... hesapsal kişiliği ile... Sermayedarın gerçek, tüzel ve dahası hesapsal kişiliği karşı karşıyadır”(68).

Ayrıca, sermaye ile temsil edildiği sürece, işletmenin kendisi, bağımsız bir birim olarak görünür. Bu durum tek bir tutarın (sermayenin) varlık ve sermaye olarak iki karşıt yönden görünümü sonucu, muhasebenin yapısından kaynaklanır. Burada, işletmenin sermayesi (varlık) ve sermayedarın sermayesi (sermaye) karşı karşıyadır. Bu ikisi arasında yani varlık ve sermaye arasında, hukuksal açıdan bir borç alacak ilişkisi varsayılabilsen, işletmenin bir birim olarak bağımsızlığı görüşü, kuşkusuz bir bütünü geçerli olurdu. Ancak pozitif hukuk borç sermaye açısından bu görüşü onaylasa da sahip, girişimci sermayedar sermayesini işletme varlığında bir alacak hakkı olarak değil (hâlâ) sahiplik hakkı olarak tanımakta ve onu işletmenin pasifinin, yani borçlarının da sorumlusu olarak tanımakta ve onu işletmenin pasifinin yani borçlarının da sorumlusu olarak görmektedir. Çift yanlı muhasebe ile girişim ve girişimci sermayedar sermayesini işletme varlığında bir alacak hakkı olarak değil (hâlâ) sahiplik hakkı olarak tanımakta ve onu işletmenin pasifinin yani borçlarının da sorumlusu olarak görmektedir. Çift yanlı muhasebe ile girişim ve girişimci sermayedarın birbirinden ayrıldığı görüşü kökleri 1869 yılında yayımladığı yapıtı (69) ile Courcelle- Seneuil ve N.Brenkmann'a (1882) kadar uzanır(70);

---

(68) Yazıcı, a.g.m., s.9

(69) *Traite des operations de banque et Manuel des Affaires*

(70) *Hiçşamaz, a.g.e., s.52, 70.; Keyman, a.g.e., s.48.*

tartışmalı olmasına karşın bu görüşün önemli yandaşları vardır(71).

Latin dillerinde, ratio-ragione-raison sözcüğünün başlangıçta hesap yapma sonra hesap ve 15. Yüzyılda işletme ve firma anlamlarında kullanıldığı görüldüğünde, dizgesel muhasebenin bağımsız işletme düşüncesinin ya da firma kavramının ortaya çıkışında ne kadar güçlü bir paya sahip olduğu artık anlaşılmaktadır (72).

23.Çiftyanlı Muhasebe ve Kapitalizm

Kapitalizm kar elde etme uğraşısı ya da kazanç sağlama uğraşısı ile özdeşdir. Ancak kâr elde etme uğraşısının kazanç sağlama uğraşısının elde etme güdüsünün ya da olabildiğince en fazla miktar parayı kazanma uğraşısının kendi içinde kapitalizm ile özdeş olma özelliği yoktur. Bu uğraşısı şimdi olduğu gibi eskiden de garsonlar, doktorlar, arabacılar, sanatçılar, yaşam kadınları, rüşvet alan görevliler, aileler, askerler, denizciler, kumarbazlar ve dilenciler arasında da yaygındı” (73).Olabildiğince en fazla miktar parayı kazanma uğraşısı, nesnel olanağı herhangi bir biçimde sağlandığı sürece, her tür ve koşuldaki insanlar arasında bütün çağlarda ve ülkelerde görülecektir de (74). “Sınırsız kazanma açlığı, hiçbir biçimde kapitalizm ile aynı şey değildir, ne de onun ruhu ile özdeşdir.

---

(71) *Örneğin, Gmberg böyle düşünmektedir:”Bir girişimin muhasebesi örgütlenirken,sahip sermayedarın karlılığını belirleme amacı güdülmez.Zira sermayedarın girişim dışı kaynaklarla ilgili başka gelirleri ve bu kaynaklardan doğan zararları söz konusu olabilir.Muhasebenin amacı,söz konusu girişimin işletmesi sonucu sağladığı başarıları doğrulamaktadır.””Girişimi,sahip sermayedarla karıştırmamak gerekir.Bu ikisi sahibi girişime göre üçüncü kişi sayan ve onu girişime koyduğu sermaye oranında alacaklı kabul eden muhasebe tarafından birbirinden ayrılmışlardır.”Bkz.Sombartia.g.e., C.2/1.,s.123’den Leo Gomberg,La science de la comptabilite et son systeme scientifique,c.1., 1901, s.66.*

(72) Sombart, a.g.e., C.2/1., s. 124-125

(73) Weber, a.g.e., s. 15.

(74) Weber, a.g.e., s.15.

Krş.Schumpeter,a.g.e., s.191.”Kişisel çıkar ve kazanç yönünden de aynı husus söylenebilir.Kapitalizm öncesi insanı,kapitalist insandan daha az çıkarını düşünmez.Serfler ve feodal senyörler egoist çıkarlarını çok kez fazla sert bir şekilde göstermekteydiler. Buna karşın kapitalizim tutumunda eylemde ussallığı geliştirmektedir.

Kapitalizm, olsa olsa bu **usdışı** güdünün dizginlenmesi, en azından **ussal** olarak dengelenmesi ile özdeş olabilir” (75)

İktisadi bir dizge olarak kapitalizm, kazanç ilkesi ve ekonomik ussallığın egemen olduğu bir mübadele ekonomisi örgütüdür. Bu örgütte düzenli iki ayrı toplumsal kesim: İktisadi sùjeler olarak üretim araçları sahipleri (aynı zamanda yönetmeye de sahiptirler) ve biçimsel özgür emekçiler(iktisadi objeler olarak), piyasa kanalı ile birleşirler, üretime katılırlar(76)

Kapitalizm mübadele fırsatlarının kullanımından kazanç bekleme üzerine kurulu, yani biçimsel barışçıl kazanç fırsatlarını değerlendiren kapitalistik ekonomik bir eylemi temel almaktadır. Kapitalistlik kazancın ussal bir biçimde elde edilmeye çalışıldığı bir işletme de buna uygun olan eylem, sermaye hesaplarına göre düzenlenmektedir. Başka bir deyişle kapitalistik ekonomik bir eylem varlıkların ve biçimsel özgür emeğin kazanç aracı olarak dizgesel kullanımına göre, girişimin başlangıç özsermayesini sürekli artıracak biçimde, yani kazanç ve ekonomi ussallık ilkeleri ile düzenlenmektedir. Bu süreç çift yanlı muhasebede girişim kurulurken: açılış bilançosu, her bir eylemden önce amaca uygunluğun belirlenmesi ve denetlenmesi

---

(75) Weber, a.g.e., s.15.

Weber'e göre kapitalizm, zihniyet olarak bir iç disiplindir. Bu zihniyeti en açık şekilde dile getiren düşünür de Benjamin Franklindir. Bu zihniyetin kökeni ise puritanizme dayanır.(Bkz. Weber a.g.e.) Sombart, puritanizmi yalnızca kapitalistik çalışma felsefesinin oluşumunda bir araç olarak görür (Bkz.Sombart, a.g.e. C.2/1.. s.11) Kapitalist zihniyet Sombarta göre 15.yüzyıl Floransasıyla birlikte ortaya çıkmıştır. Sombart çözümlemesini Leon Battista ALBERTI2NIN "Libri della Famiglia" adlı yapıtına dayandırır(Bkz.Sombart, a.g.e. C.2/1.. s.29-35).

(76) Sombart , a.g.e., C.1/1., S.319

için: hesap, dönem sonunda kâr olarak neyin ortaya çıktığını saptamak için: sonuç hesabı: kapanış bilançosu biçiminde görölmektedir(77).

(77) Burada ilk kez Yeniçağda Batıda rastladığımız işletme kapitalizminin çift yanlı muhasebe açısından özellikleri betimlenmektedir. Kuşkusuz kapitalizm bu kadar yeni bir olgu olmadığı gibi konumuzun kapsamı dışında çeşitli görünümleri de vardır. Sermaye hesabının ussalaştırılması açısından kapitalizm ve sürekli kapitalistik girişimler dünyanın belirli kültürler geliştirmiş bütün ülkelerinde Çin’de Hindistanda Babilde Mısır’da eski Akdeniz uygarlıklarında ve Ortaçağda olduğu kadar Yeniçağda da var olmuştur. Kapitalistlik girişim ve süreklilik özelliği gösteren işveren çok eski ve çok yaygındır. Bütün dünyada toptan toptan ve perakende yerel ve denizasıırı ticaret ile uğraşan tacirler vardır. Ön ödemesiz satışın her türlüşü yapılmıştır. Bankaların işlevlerini yerine getiren çeşitli kişiler ve kuruluşlar vardır. Deniz kredileri, deniz ticareti ve ve bunun yol açtığı türde alış veriş ve birlikler sürekli ilişkiler olarak yaygındır. Kamu kuruluşlarına parasal yardım gerektiğinde, Babil, Atina, Hindistan, Çin ve Romada da olduğu gibi borç para veren tacirler her zaman olmuştur. Özelliklere savaşlara ve korsanlığa her türden sözleşmeye ve yapı işlerine destek sağlamışlardır. Parti başkanlarının kazanmaları için ve sivil savaşta condottiere’ler (Ortaçağ ve Rönesans’ta İtalya da bir tür paralı askerler) için ve en sonunda her türlü para oyunlarında spekülâtör olarak, parasal destek sağlamışlardır. Bu tür işveren tiplerine maceraperest tacirlere, dünyanın her yerinde rastlanır. Ticaret ve kredi alışverişleri ve bankacılık işleri dışında bunların eylemleri genelde ya yalın usdışı spekülâtif bir nitelik taşır; ya da doğrudan doğruya savaş, sürekli haraç kesme, yağma gibi yollarla kazanç elde etmeye yöneliktir (Weber, a.g.e., s. 17-18). Girişimcilerin sömürge kapitalizmi büyük spekülâtörlerin mali kapitalizmi, barışta ancak özellikle savaşa göre ayarlanmış kapitalizm de bugünkü batıda bu nitelikleri taşır ve uluslararası ticaretin bir kısmı, her zaman olduğu gibi bugünde onunla ilişkilidir.(Weber, a.g.e., s.18). Fakat batı bu konuda önemli bir ölçüye sahip olmuştur ve bu temele dayalı olarak kapitalizmin geliştirdiği türler, biçimler ve eğilimler; başka hiçbir yerde yoktur. Batı, Yeniçağda dünyanın hiçbir yerinde gelişmemiş olan tamamen farklı bir tür kapitalizmi tanımıştır. Batıya özgü bu sürekli ussal ve bağımsız işletmeler dünyaya üç bin yıldan beri Çin’den Hindistan’dan Babilen Eski Yunandan Roma ve Floransa’dan tefeciler vergi mültezimleri büyük tacirler ve para babaları kapitalizmine doğru genişleyerek yayılmamışlardır. (Weber a.g.e., s.156).Çünkü batı dışında hiçbir yerde burjuva ve burjuvazi kavramları gelişmemiştir. İşveren ile işçi arasında batı Ortaçağına özgü çatışmaların da ancak ilk örnekleri vardı. Büyük endüstri sahibi ile ücretli özgür emekçi arasındaki çağdaş karşıtlık ise hiçbir yerde yoktu. İşletmelerin bağımsızlığının ana araçları olan çift yanlı muhasebe ve kişisel malvarlığı ile işletme malvarlığının hukuksal ayrımı ya hiç yoktu ya da henüz ilk örnekleri vardır. Bu nedenle de Batıdaki işletmelerle karşılaştırıldığında tek başına ayakta durabilen bağımsız, ussal işletmeler gelişmemiştir (Weber, a.g.e., s.20.); işletme kapitalizmine temel olan ussal kazanç ve ekonomik ussallık ilkeleri de yeterince gelişmemiştir. Bu nedenle işletme kapitalizmini, kapitalizmin diğer görünümlerinden ve işletmenin işletilmesi yoluyla elde edilen kazancı, diğer yollarla elde edilen kazançtan ayırmak gerekir.

Çiftyanlı muhasebe ve bu süreçte kapitalizmin iktisadi ilkeleri olan kazanç ilkesi ve ekonomik ussallık üzerinde etkili olmaktadır (78).

Çiftyanlı Muhasebe yatırılmış para tutarını gereksinimlerin karşılanması doğal amacından bağımsız olarak kâr elde etmeye yönelttiği için kazanç ilkesinin gelişmesine neden olur. Çift yanlı muhasebenin bu açıdan, yalnız tek bir amacı vardır. Salt niceliksel olarak kavranan bir değer tutarlarının çoğaltılması. Çift yanlı muhasebeye yönelen her insan mal ve hizmetlerin niteliklerini unuttur ve yalnız kazanç ilkesi ile görevini yerine getirir. Bu ekonomide başarılı kalmak isteği sürdükçe başka türlü davranma olanağı da yoktur, çizmeleri, gemi hamulesini, ın ve yünü değil, yalnızca çoğalan ya da azalan değer tutarlarını görür (79).

Kazan. İlkesinin egemenliği ve ussallaşma eğilimi (ekonomik ussallık ilkesi) arasındaki yakın bağ da kendisini bu süreçte gösterir. Her ikisi de ekonomik dünyayı sayılarla çözer: Kazanç ilkesi sayılarda bir büyümeyi amaç olarak belirlerken, ekonomik ussallık ilkesi de bu amacın eksiksiz biçimde gerçekleşmesini hedef alır ve ekonomik eylemi hesap yapma biçimine dönüştürür (80). Çiftyanlı muhasebenin niceliksel yapısı, aritmetiğe özgü açıklık ve kesinlikle ekonomik ussallık ilkesinin gelişmesinde etkili olurken işletme mantığına da ayrı bir güç kazandırır. Oysa bu tip bir mantık bir kez ekonomik bir sektörde tanımlanıp niceliksel olarak yer kazandı mı giderek yaşamın tüm alanlarını, felsefeden, fizik ve tıbbı kadar, estetikten hukuk ve morale kadar, romandan güzel sanatlara kadar tüm dalları etkiler.

---

(78) Sombart, a.g.e., C.2/1., s. 119.

Sombart, a.g.e., C.1/1., s.320.

(79) Sombart, a.g.e., C.2/1., s.120.

(80) Sombart, a.g.e., C.2/1., s.120.

Sombart, a.g.e., C.1/1., s.320.

Örneğin, bilimsel gelişme gözlemlenirse ussal bireyciliği ile Galile’de bile hatta resmi incelersek Vinci, Mixhel Angelo, Greco’da bu mantığın etkilerini görebiliriz. Vinci’nin denemeleri ise bu mantığı adeta elle tutma olanağı vermektedir. Bu sırayı uzatırsak Cezanne, Van Gogh, Picasso ve Matisse’e geliriz. Kapitalist roman bize daha iyi örnekler verebilir. Hiç uzaklara bakmaya gerek yok; bu mantık giydiğimiz ceketin, eteğin yapımında, stilinde kıvrımında bile bellidir (81).

İnsanların güçlü bir hesap temeline dayalı olarak bu süreçte ussallaştırılmış olmaları öngörü ve açık kafalılıkla ekonomik başarıya doğru yönlendirilmeleri, kuşkusuz köylünün “elinde olanı yeme” üzerine kurulu yaşam biçimine, eski lonca üyesi el işçilerinin ayrıcalıklı “gelenekselliğine” ve siyasi şanslara ve usdışı spekülasyona dayanan maceracı kapitalizme bir karşı çıkıştır (82).Ancak kazanç ilkesine bağlı bu ussallık, insana özgü olmasına karşın insancıl değildir; acımasızdır; duygudan yoksundur; sevgiyi tanımaz. Çünkü çift yanlı muhasebe defterlerde yer almayan değerleri tanıyamaz; defterlere ancak bir para tutarı ile ifadelendirilebilen “değerler” kayıt edilebilir. Defterlerde olmayan şey dünyada da yoktur. Quod non est in libris, non est in mundo “ (83) Bu acımasız ussallığın belki de en çarpıcı örneğini Shylock dile getirir:

Ben bonomu bilirim; sözüne kulak asmam

Ben bonomu bilirim; çok lafın lüzumu yok

Burnunu görmez aptal gibi sana acımam,

---

81 Schumpeter, a.g.e., s. 191-195

(82) Weber, a.g.e., s.61

(83) Sombart, a.g.e., C.2/1., 120’den Friedrich Leitner Grundriss der Buchhaltung und Bilanzkunde, C.1., Die doppelte kaufmânische Buchhaltung, 2.B., 1993., s.4. Bu konu için bkz. Sombart, a.g.e., c.3/2., s.895-900.

O senin Hristiyan aracılara ben
Kavuk sallamam, öyle yumuşayıp eğilmem;
Artık peşimden gelme, haydi sözüm yok sana;
Ben bonomu bilirim” (84)

Shylock

WShakespeare, Venedik Taciri

3. SONUÇ

14.yüzyıl bin yıla yakın bir zaman içinde Hristiyan Avrupa'nın büyük bir kısmını büyük bir birlik içinde toplamış olan evrensel ortaçağ devletinin artık ayrı ayrı ulusal devletlere bölünmeye başladığı bir yüzyıldır.

14.Yüzyıl, orta sınıfın uyanan girişim ruhunun ekonomide açtığı yeni gelişmelerle, klişenin maddi gücünün sarsıldığı sosyal yapıdaki kaymalarla feodalizmin dayanaklarının ortadan kalktığı kentli orta

---

(84) Shakespeare, *Venedik Taciri*, 2.B., Çev. Nureddin Sevin, Ankara Maarif Basımevi, 1958, s.98 Shakespeare, *Venedik taciri* adlı yapıtını 1600 yılında 30 yaşında iken yazmıştır. Bu tarihten yaklaşık yarım yüzyıl önce ussallık ve mekanikleşme yönünde toplumsal tutumun gelişmesinin bir görünümü olarak, Hugf oldcastle (1453) tarafından İngilterede yazılan çiftyanlı muhasebenin ilk kitabı da ortaya çıkmıştı. (Bkz.Sombart, a.g.e., C.2/1., s.132). Shakespeare, iki devrin can çekişen feodalizm ile doğan kapitalizmin karşılaştığı noktada yaşamıştı. Ve bunların her ikisiyle de savaştı.

sınıfın (burjuva)yeni yaşam görüşünün yaşamın yeni biçiminin artık klişeden yavaş yavaş kopmaya başladığı bir yüzyıldır.

14.Yüzyıl Rönesansın belirtisi olan Humanizm ortaya çıkışını kutlarcasına, kulelerden saatlerin giderek çoğalan çan seslerinin Batı Avrupa'da duyulmaya başladığı bir yüzyıldır.

Çift yanlı muhasebe de o zamanlardan kalma tuhaf bir saate benzer; ortaçağın sonbaharında kurulmuş ve bugüne değin şaşılacak biçimde doğru çalışmaktadır. Ancak belki düşünsel yaradılışını gizlediği için belki de kutsallığının gizeminin koruduğu için gerçek başarısını gözlerden saklamaktadır. Alçak gönüllükte "bilgi toplama ve bilgi sunma" gibi basit bir biçimde kendini göstermektedir. Bir an sayılarla dokunmuş peçesi hafifçe kaldırılırsa, o görkemli, düşünsel dizgesinden türeyen niceliksel görünümüyle ticari muhasebe, işletme muhasebesi, maliyet muhasebesi, yönetim muhasebesi gibi çeşitli uzlanım dallarında o zamana kadar hiç ulaşılmamış bir bilgi düzeyine tırmanarak milyonlarca kişiye sürekli bilgi sunarken bu kez hesaba dayalı ekonomik bir ussallaşma sürecinde kapitalistik bir girişimin ve kapitalistik bir girişimin ve kapitalistik kültürle donanmış toplumsal bir yaşam biçiminin oluşumunu etkilemektedir. Bu etki oluşmakta olan ekonomik düzeni ussallaştırarak doğallaştıracak kadar da güçlüdür.

Erken-Kapitalizimin çift yanlı muhasebenin içinde güçlerini geliştirmek için çift yanlı muhasebeyi kendisine bir araç olarak yarattığı ne kadar geçerliyse, çiftyanlı muhasebeninde işletme kapitalizmini kendi ruhundan doğurduğu o kadar geçerlidir. Kapitalizm ancak çift yanlı muhasebenin birlikteliğinde düşünülebilir. Onlar birbirleriyle biçim ve öz gibi ilişkili bir bütündür.

Kaynakça

Bern, D. (1913). Das wesen der doppelten Buchführung. Deutchland: K.J Wyss.

Buse, G. H. (1804). Das Ganze der Handlug.

Dante. (1956). İlahi Komedy. Ankara.

Erkural, K. (1982). Muhasebe Prensipler ve Uygulama. İstanbul.

Gehlen, A. (1954). İstanbul Üniversitesi Edebiyet Fakültesi Konferansları 2. İstanbul.

Goethe. (1985). A.g.e.

Gökberk, M. (1985). Felsefe Tarihi 5.B. İstanbul.

Güçer. (tarih yok). a.g.e.

Hax, K. (1951). Bilanzgewinn und Geldwertschwankungen.

Keyman, H. (1967). L. Pacioli'dem Çağımıza Kadar Muhasebede Nazariyeler. Ankara.

Kılıçbay. (1894). a.g.m.

Köhnen. (tarih yok). a.g.s. 75.

Reiger, W. (1928). Einführung in die Privatwirtschaftslehre. Nürnberg.

Rönesans. (1988). Gergedan(13), 174-178.

Schumpeter. (tarih yok). a.g.e.

Seignobos a.g.e. C. 1/2. . (tarih yok).

Seignobos, a.g.e. (tarih yok).

Sombart. (1496). a.g.e. C. 2/1.

Sombart. (1901). a.g.e C. 1/2.

Sombart, W. (1928). Der Moderne Kapitalismus. münchen.

Ulrich, H. (1949). Betriebswirtschaftliche Organisationslehre. Bern.

Walb. (1928). a.g.e.

Weber, M. (1985). a.g.e.

Weber, M. (1985). Prostestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhı.

MUFTAV DERGİSİ ABONELİĞİ

Yılda iki kez yayınlanan Muhasebe ve Finans Tarihi Dergisi (MUFTAV) yıllık abone bedeli 35 TL' dir. Bu bedelin aşağıdaki banka hesabına yatırılması ve abonenin adı ve adresi ile makbuzun guvemli.muftav@yahoo.com adresine bildirilmesi gerekmektedir.

Banka Hesabı:

Oktay Güvemli Muhasebe Ve Finans Tarihi Vakfı İktisadi
İşletmesi

Banka: Türkiye İş Bankası

şube: Osmanbey

şube Kodu: 1124

Hesap No: 0481634

Iban No: TR25 0006 4000 0011 1240 4816 34